

Борбе за Дебар и око Дебра

Напади на Дебар

За време покрета ове групе из састава Прве косовско-метохијске бригаде био је организован и напад на Дебар, у коме „посебна група“ није учествовала.

Дебар је у плановима немачких оружаних снага постао важан центар за одржавање веза између немачких снага које су се налазиле у Југославији и Албанији и за евентуалне интервенције тих снага према Бугарској и територијама које је она окупирала, те према Грчкој у случају искрцавања савезника.

Поред тога, албанска влада у Тирани, састављена од немачких агената, добрим делом ослањала се на реакционарне бегове и барјактаре из Дебра и околине. Фићи Дина, Дебринин, тада је постао председник албанске владе у Тирани, заменивши Реџепа Митровицу, реакционара и немачког агента с Косова. Тада је албанску владу напустио и Џафер Дева, министар унутрашњих послова, такође са Косова, да би се посветио задатку организовања одбране Косова и Метохије од Народноослободилачке војске Југославије демагошким паролама о „неутралној и слободној Албанији“ и тобожњој спремности да се споразумеју са Народноослободилачком војском Албаније ради одбране од „словенске опасности“. Уз свестрану подршку Немаца, ови реакционари су представљали велику опасност за народноослободилачки покрет у Македонији и НОВ и ПО Македоније. Бегови и барјактари из Дебра и околине успели су да мобилишу један део Албанаца, организовали их у војне формације, које су не само водиле борбу против НОВ Македоније него палиле села, пљачкале и убијале Македонце и тиме распиривали националну мржњу, спречавале ширење народноослободилачке борбе и стварање братства и јединства Македонаца и Албанаца.

Долазак јединица народноослободилачке војске Албаније у граничну зону између Албаније и Македоније и први сукоби тих јединица са балистичким, вулентарским и другим снагама које су заједно организовали и предводили Немци, албански бегови и барјактари, били су од великог значаја.

Албански реакционари, стално су подстицали Албанце у Македонији да се боре против народноослободилачког покрета како би се створио што већи јаз између њих и Македонаца. После појаве

јединица НОВ Албаније у граничним крајевима Македоније, односно Југославије и борби тих јединица са немачким и квислиншким албанским јединицама, ови реакционари су све теже могли да мобилишу Албанце у Македонији за борбу против НОВ Македоније и НОВ Албаније. Идеја о заједничкој борби Македонаца и Албанаца против заједничког непријатеља - фашистичке Немачке и њених помагача - постала је јача и добила је конкретну потврду.

Одлука о нападу на Дебар, ради разбијања тог важног центра у плановима немачких оружаних снага, донета је пошто је била успостављена веза са јединицама НОВ Албаније разменом курира између Главног штаба НОВ и ПО Македоније и штаба Прве дивизије НОВ Албаније, односно штаба Прве бригаде те дивизије која је дејствовала у околини Пишкопеје, у непосредној близини југословенско-албанске границе. Било је догорено да јединице којима је командовао Главни штаб НОВ и ПО Македоније изврше напад на Дебар и да Прва бригада Прве дивизије НОВ Албаније пређе Дрим и спречи долазак других немачких и балистичких снага преко друма Дебар - Струга и Дебар - Пишкопеја у помоћ нападнутим непријатељским јединицама у Дебру.

Напад на Дебар извршен је 9. јула 1944. године. Прва македонска и Прва Косовско-метохијска НОУ бригада прикупиле су се у селу Буринец, око 15 км југоисточно од Дебра, и у рану зору поселе полазне положаје за напад на град - онако како је наредио Оперативни штаб формиран за овај напад (Панчо Неделковски, заменик команданта Главног штаба НОВ и ПО Македоније, Петар Брајовић, командант Прве косовско-метохијске НОУ бригаде и Вангел Чукалески, командант Прве македонске НОУ бригаде). По њему, Прва косовско-метохијска НОУ бригада требало је да нападне са источне и североисточне стране ка центру Дебра и да избије до касарни које се налазе западно од града, а Прва македонска НОУ бригада да напада са југоисточне стране и такође да избије на касарне.

Тада ни штаб Прве бригаде НОВ бригаде нису знали да је немачка команда организовала посебну операцију „Соколово око“ („Фелкенауге“), која је имала за циљ, уништење јединице НОВ Југославије и НОВ Албаније у ширем рејону Пишкопеје.¹⁵⁵

Њено извођење почело је крајем јуна, па је Прва бригада НОВ Албаније наишла на управо прикупљене немачке, балистичке и остале квислиншке јединице у области Пишкопеје и била изложена нападима непријатељских јединица које су учествовале у операцији „Соколово око“.

Како операција „Соколово око“ није дала очекиване резултате, Команда XXI немачког брдског армијског корпуса, организатор те операције, издала је наређење да се од 04. до 8. јула 1944. изврши прегруписавање немачких снага ради започињања друге етапе

¹⁵⁵⁾ Зборник, том XII, књ. 2, док. 90.

операције „Соколово око“, која је пренета на подручје северне Албаније и Метохије и која је трајала до 29. јула 1944.¹⁵⁶⁾

Тако се догодило да је напад на Дебар, започео у току спровођења другог дела операције „Соколово око“.

Оперативни штаб, који је руководио нападом на Дебар, пошто није знао за немачку наредбу о продужетку операције „Соколово око“, није очекивао да ће јединице којима је командовао наићи на тако бројне непријатељске снаге у Дебру и његовој широј околини.

Прва косовско-метохијска НОУ бригада напала је, како је планирано, са источне и североисточне стране на центар града у правцу њихових касарни, где су се, према обавештењима, налазиле немачке јединице. Прва македонска НОУ бригада напала је на град са југоисточне стране, у правцу Шпиљског моста, са циљем да избије до војних касарни.

Напад је требало да се изведе изненада. Непријатељ је осетио приближавање јединица и први је отворио ватру. И поред тога непријатељске предстраже су биле збуњене и разбијене и прве куће у Дебру заузеле.

Борбе за Дебар биле су најтеже од свих које су борци Прве Косовско-метохијске НОУ бригаде водили.¹⁵⁷⁾

Трећи батаљон нападао је са источне стране у правцу касарне, други батаљон је нападао на центар града. Оба батаљона кренула су у стрељачком строју, мање непријатељске делове одбацили су са тих положаја изнад Дебра и муњевитом брзином избили у град.

Део Трећег батаљона са Јанком Лакићевићем, замеником команданта који се налазио на десном крилу, заузео је куће из источном делу града и доминирајући вис према касарнама и према граду, а остатак батаљона заузео је цео источни део града. Тада је непријатељ отворио из касарни жестоку ватру, па је Трећи батаљон, иако потпомогнут минобацачима, био заустављен.

Други батаљон стигао је до центра града. Тада је Оперативни штаб за ову операцију издао наређење да се не иде на бункере и касарне јер је непријатељ добро укопан, дејствовао је из аутоматских топова из касарне, а непријатељска ватра из бункера била је врло јака. Наређено је да се са заузетих положаја не дозволи непријатељу да крене према снагама бригаде и да се сачекају даља наређења. Таква ситуација потрајала је до после подне.

Већ у првим сукобима заробљено је пет немачких војника. Вођене су жилаве уличне борбе, борци Другог батаљона разбијали су непријатељска утврђења по улицама у којима се налазило од 50 - 100 непријатељских војника. У току даљих борби Урош Булатовић, командант Другог батаљона, упао је у једну кућу и из ње извукао немачког официра. Из друге куће борцима су се предала тројица немачких војника (двојица су остала као борци у бригади).

¹⁵⁶⁾ Исто.

¹⁵⁷⁾ Историјска комисија ОК КПЈ за Косово и Метохију, К-5/1, бр. 35 (Изглавање Зуфера Мусића, Митра Радусиновиће, Уроша Булатовића, Вељка Мирјачића).

Око 16 часова оба батаљона добила су обавештење од штаба бригаде да су немачки тенкови продрли са југа од Струге и ушли у Дебар. Убрзо је издато наређење за повлачење истим правцем којим су батаљони и наступали.

Са тенковима и борним колима, непријатељ је стигао до друге чете Другог батаљона. Борци су се попели на спрат једне зграде и на њих бацали ручне бомбе.

И приликом напада и у повлачењу, Прва косовско-метохијска НОУ бригада имала је знатне губитке. У почетку напада, између осталих, била су тешко рањена оба командира чете Другог батаљона, Драшко Вукић и Момчило Јовановић Заврзан, па су од тада тим четама командовали заменици командира, затим комесара чете Иван Медан и заменик командира чете Славко Полк, а приликом повлачења од једне минобацачке гранате погинуо је и комесар Првог батаљона Мирко Арсенијевић, а рањен и Новак Мићуновић, заменик командира прве чете Трећег батаљона.

У борбама за Дебар укупно је погинуло 12 бораца: Велизар Лазих Зајко, Боро Николић, Милан Говедарица, Мирко Арсенијевић, Новак Мићуновић, Мирко Кривокапић, Иван Медан, Милан Јурцан, тројица Руса и један борац из Истре, чијих се имена преживели борци не сећају, а рањено је 18 бораца, међу којима: Ацо Лалевић, Славко Полк, Спасоје Митровић, Милан Бабић, Јелица Гостовић, Ђоко Лекић, Анђа Вујовић, Лола Новаковић, Живка Богошевић Кока, Злата Булатовић, Драшко Вучић. Момчило Јовановић и др.

Прва македонска НОУ бригада имала је још веће губитке: 40 мртвих и тешко рањених. На борце ове бригаде изненада су наишли немачки тенкови, са оне стране коју је требало да „покрију” јединице НОВ Албаније, а које то нису урадиле, па су борци бригаде били принуђени да прихвате борбу и да се повлаче под неповољним условима. Поред тога, рањеници из те бригаде нису били евакуисани још док је борба трајала, што је отежавало повлачење и једне и друге бригаде.

У ишчекивању даљих наређења, мањи делови обе бригаде, постављањем заседе на путу Струга-Дебар и нападима на немачке конвоје на овој комуникацији, наносили су непријатељу нове губитке и отежавали им положај у овом делу Македоније.

Борбу за Дебар велики публицитет дао је, десет дана после борбе, ондашњи лист званичне Тиране, „Башкими и комбит” („Јединство нације”), у броју 19. јула 1944. године.

У напису „Покољ црвених у Дебру, Зерећану и Пишкопеји” писано је све што је сматрано као корисно за „одбрану Албаније од Југословена, заклетих непријатеља Албаније”; пун је лажи, неистина и противречности.

У чланку није поменута наредба немачке команде о операцији „Соколово око” нити наредба о настављању те операције. Смањен је број снага које су браниле Дебар од „црвених”, али је зато њихов

број нагло повећан кад је требало да гоне „црвене“. Увећан је број снага које су нападале Дебар, цифре о губицима које су претрпели „нападаци“ више је него удесетостручен, а погрешно је приказана и организација снага које су нападале на град и начин њиховог наступања. Наведено је и тобожње учешће Грка у борбама око Пишкопеје, само да би закључак да су у борбама око Дебра и околине учествовали „сви непријатељи Албаније“, ¹⁵⁸ био што ефикаснији.

¹⁵⁸ И поред свих тих лажи и измишљотина и изостављања да се примене учешће немачких тенкова, што је преокренуло ток борбе у Дебру, из овог чланка у „Башкини и комбит“ могу се назрети и жестина којом су вођене борбе у Дебру, па донекле и како су се оне развијале:

„Пошто се на време предвидело да ће југословенски шовинисти као и њихови обманути прирепаши, албански комунисти, ових дана припремити заједнички напад да би овејолили Дебар, наша Влада одмах је предузела потребне мере упућујући на лице места Врховног команданта за операције, пуковника Хисни Дему, који је не губећи време, почео хитне припреме за борбу. Он се повезао са националистичким правцима Дебра, организовао је одважну добровољачку јединицу која је заједно с владиним оружаним снагама, као што ће се видети у наставку, *дефинитивно уништила комунисте* (подвукао аутор)...

Претходно, још 6. о.м. биле су вођене борбе када су комунисти почели нападати жандармеријске станице у срезovima Пишкопеје, Зерћана и Коцацка (територија Албаније близу Дебра, борбе је водила Прва бригада НОВ Албаније - прим. аутора), реметећи тако мир народа и настојећи да опколе Дебар са свих страна. Но, први, жестоки и крвави рат *који је смрвио комунисте* (подвукао аутор), развио се у недељу 9. о.м. када су владине снаге биле приморане да се истовремено супротстављају на три фронта: у Дебру, Зерћану и Пишкопеји...
... Пошто су борбе у Пишкопеји и Зерћану које смо поменули почеле три дана раније, све владине снаге биле су послате тамо.

За обезбеђење града остале су сасвим мале али херојске немачке снаге као и снаге 'добровољаца' града ('вулнетара' - прим. аутора) које нису бројале више од 200 људи. Снаге које су браниле град, укључујући Немце, 'добровољце' и жандарме Окружних начелстава, нису прелазиле 250 људи. Нападача је, према изјави југословенских рањеника (није био заробљен ни један партизански рањеник - прим. аутора) било 780 људи (око 500 - прим. аутора) који су обухваћени у два батаљона: Косово и Македонија, формираних од Срба и Црногораца, Македонаца и нешто Руса и Италијана. Узимајући у обзир да су у борби код Зерћана учествовали и Грци, у овој се борби појављују уједињени сви непријатељи Албаније. Напад наших вековних непријатеља почео је у четири часа ујутро. Они су се спуштали са врха планине у правцу села Елефче и Рајчице, источно од Дебра. Да се не би чули и да их не би приметиле наше претходнице, сви су били поскидали ципеле а на глави везали гране смреке или хрста да би изгледали као околно дрвеће (!) Овим лукавством и због мрака (у јулу, у тим сатима, мрака нема - прим. аутора) они су успели да се приближе нашим стражама које су их напале изненада (!).

Онда је отпочела оштра и крвава борба по брдима изнад града, где се 'добровољци' супротстављали више од два сата по броју много већим снагама (!). Међутим, на крају, пошто се не може ићи главом кроз зид, они су почели да се повлаче, настављајући борбу улицама града и излажући се по брдима паљби немачких далекометних топова. И у граду (индиректно признање да су партизани заузели Дебар - прим. аутора) Југословени су се сложили лукавством, облачећи немачке униформе. У таквим униформама, они су успели да убију неколико наших и да заузму горње делове града.

Онда су малобројни 'добровољци' (као и мале немачке снаге) заузели места око касарни и владиних зграда испод места на Селами. Противници су жестоко јуришали али се њихов напад ту и зауставио. Ту су се они сукобили на малом одстојању са Немцима, којима је борба уметност. Херојско јунаштво које су испојили Немци на том месту, заслужује сваку похвалу и сваку захвалност са наше стране, јер подршком Немаца, ми смо спашени од словенских варвара...

У овом чланку наведена су и имена двадесет шесторице „истакнутих Албанаца“ који су погинули у борбама за Дебар, међу којима и један капетан (оне „неистакнуте“ нису наводили) и двадесет и четворице који су били рањени. И ово непотпуно признање само потврђује да су поред немачких војника у борбама за Дебар и око њега тешке губитке претрпели и „добровољци“, „албанске оружане снаге“, жандарми и друге квислиншке формације које су браниле Дебар.

Непријатељ је, иначе, претрпео велике губитке. Према процени, око 200 убијених војника и официра.

Иако није успео, напад на Дебар подигао је морал македонског становништва, а утерао страх у барјактаре, а посебно у балистичке и вулнетарске формације. Војницима тих формација, који су били заробљени, ломљене су италијанске пушке којима су били наоружани и углавном су пуштани кућама. И поред похвале јединица које које су водиле ове борбе од стране Главног штаба НОВ и ПО Македоније,¹¹¹ оцењено је да напад на Дебар није успео не само зато што није био савладан отпор непријатеља у утврђеним касар-

... У очекивању помоћи из Струге, немачке јуначке снаге, састављене не више од 20 људи (број убијених Немаца у Дебру био је неколико пута већи од те цифре а заробљени Немци, од којих су се неки и прикључили партизанима, изјавили су да се у граду налазило преко 500 немачких војника - прим. аутора), нису одступили ни један педаљ. Тада су показали посебно јунаштво и жандарми Округа. једна мала чета батаљона 'Дрим' која је била остављена као стража, код касарне, као и председник општине г. Шемси Хатиби, доктор ветерине, г. Зија Трнова као и грађанин г. Митхат Тршана. Ова тројка била су се забаракадирала у згради поште, борили су се јуначки и нису дали ову зграду да падне у руке Југословена...

Још у подне г. Али Малићи, који се био забарикадирао у немачким касарнама, заједно са Врховним командантом за операције, пуковником Хиени Демом, који је руководио овом операцијом, послао је по неустрашивом дечаку, који се пробио кроз снопове куршума, писмо свом брату Ферику Малићињу, да врати снаге које су пошле ка Пишкопеји, да се тамо боре и да запоседну брда изнад села Елефче и Рајчице (одакле су се пре тога спустили Југословени) и да тамо отпочну борбу како би Југословене заробили живе у граду (подвукао аутор).

... И заиста, у два и по сата после подне стигла је помоћ из Струге која је одмах почела напад са југа, наступајући са брда испод којих протиче Радика. У то време, Фарик Малићи је нападао Југословене са брда на северистоку, где су Југословени били оставили јаке страже. Истовремено и немачке и „добровољачке“ снаге изашле су из касарни и напале Југословене по улицама града. Онда је међу Југословенима завладао ужас и нису знали куда да беже...

... У гомилама, они су покушали да се пењу према брду, но тамо су наишли на затворен пут од митраљеске ватре ... У овој борби толико је погинуло (Југословена) да се нису могли одједном сакупити. До сада је нађено више од 250 лешева, који су сахрањени или спаљени. Међу њима налази се и политички комесар македонског штаба (приликом повлачења из Дебра, погинуо је комесар батаљона из Прве косовско-метохијске НОУ бригаде, Мирко Арсенијевић, коме су Немци и 'вулнетари' тј. 'добровољци' по ознаци коју је имао на блузи, утврдили функцију коју је обављало али не и име и јединицу којој је припадао - прим. аутора).

... Борба је, дакле, завршена у 7. сати увече потпуним разбијањем Југословена...

„Бригада на братството и евинството“ Скопље, 1958, стр. 491.

нама на крају града, већ и због низа учињених пропуста и грешака пре и у току саме борбе.

На састанку у селу Збажде, када су руководиоци штабова батаљона и бригаде анализирали борбу за Дебар, утврђено је да борба није протекла како је била планирана. Прва бригада НОВ Албаније, која је, према договореном плану, имала задатак да пређе Дрим и да спречи евентуалне покрете непријатеља из правца Струге према Дебру, није стигла на одређено место у одређено време. Још уочи напада на Дебар та бригада била је увучена у жестоке борбе са балистима и вулнетарима на терену ван граница Југославије, па је због тога била спречена да избије на пут Дебар-Струга. О томе Оперативни штаб, који је руководио нападом на Дебар, није био уопште обавештен нити је то знао све док се из правца Струге нису појавили немачки тенкови. Исто тако, албанска бригада није пресекла пут Дебар - Пишкопеја, што је требало да уради, па су се и са те стране појавиле немачке снаге и притекле у помоћ опкољеним и изолованом непријатељу у Дебру.

И тада се показало да бригаде које су нападале Дебар нису располагале тачним подацима о непријатељским снагама у граду и околини, што потврђује да обавештајне службе нису добро функционисале. Штабови бригада, као и Оперативни штаб који је руководио нападом на Дебар, нису опште знали за немачку операцију „Соколово око“, која је била у току.

Иако су јединице Прве македонске и Прве косовско-метохијске НОУ бригаде, изузев утврђених и добро брањених касарни, овладале градом и према добијеном наређењу и према задацима које су штабови добили пре напада на Дебар, оне нису успеле да прекину нити озбиљније да поремете везе немачке команде са појединим немачким јединицама које су се повукле у касарне, као ни њене везе са штабовима албанских квислиншких јединица које су помагале немачким јединицама у одбрани Дебра.

Поред тих основних грешака у нападу на Дебар, приликом анализе борби утврђено је да је наређено о повлачењу бригада из града у току дана било погрешно, јер је управо то омогућило непријатељу да нанесе веће губитке снагама обе бригаде. Оцењено је да су се положаји на којима су се налазили борци обе бригаде у граду, уз неке мање корекције, и поред наиласка немачких тенкова, могле одржати до мрака, па да се тек тада, под повољнијим условима, борци повуку из града.

Дилеме - куда даље?

Стање у бригади почело је да се компликује. Појавило се незадовољство због великих губитака у борбама за Дебар, због слабих изгледа да се бригада попуни новим борцима ако и даље остане на терену на којем је дејствовала. Борци су све чешће и

отвореније постављали питање када ће бригада најзад да се упути према Косову и Метохији.

У међувремену, Цветко Узуновски, који је био упознат и са наређењем Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију и са припремама бригаде за покрет у правцу Љуме и Малесије, примио је већи број телеграма од Главног штаба НОВ и ПО Македоније, који се тада налазио изнад Куманова, у којима му је са великим закашњењем пренео наредбу Светозара Вукмановића Темпа Главном штабу НОВ и ПО Македоније и Другој (српској) дивизији.

Цветко Узуновски није могао да схвати неке делове те наредбе, нарочито оне о Косовској бригади за чије постојање није знао па је сматрао да се односе на Прву косовско-метохијску НОУ бригаду, која још није била формирана у време када је Светозар Вукмановић Темпо издао наредбу. Због тога је Цветко Узуновски телеграмом тражио да му Главни штаб НОВ и ПО Македоније објасни оно што му није било јасно.¹¹⁰⁾

Тада се показало да ни Светозар Вукмановић Темпо када је издао наредбу нити Главни штаб НОВ и ПО Македоније када је преносио наредбу и на основу ње додељивао и разрађивао нове задатке - нису знали где се налазе косовско-метохијски батаљони, односно бригада која је од њих била створена. На основу раније издатих наређења (март-април 1944) и Светозар Вукмановић Темпо и Главни штаб претпостављали су да се косовско-метохијски батаљони већ налазе у Азоту и Поречју, а не на Караорману, па су, полазећи од те претпоставке, давали Цветку Узуновском објашњење у погледу даљег кретања и задатака косовско-метохијских батаљона.

Док се то разјаснило протекло је прилично времена. Цветко Узуновски је после тога саопштио штабу бригаде да Прва косовско-метохијска НОУ бригада, уместо покрета за Љуму и Малесију, како је гласило наређење Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију, треба одмах да оде у Азот и Поречје, да тамо разуружа четнике Драже Михаиловића и формира нову, Шесту македонску бригаду, па тек онда да пређе на Шару, а да је ту одлуку о кретању и задатку бригаде изменио Светозар Вукмановић Темпо.

Штаб бригаде ставио је примедбу на такву накнадну одлуку и поновио оно што је Цветку Узуновском добро познато - тј. да су борци бригаде припремљени за сасвим други правац кретања и друге задатке, да је штаб бригаде добио ново наређење од Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију од бригаде да хитно дође у Малесију.

Цветко Узуновски Абас на то је одговорио да он мора да путује да би присуствовао заседању АСНОМ-а, да радио-станица остаје

¹¹⁰⁾ Зборник, том VII, књ. 3, док. 66.

¹¹¹⁾ АВЈЈ бр. рег. 1-1/13, кут. 1366 и бр. рег. 20-1 кут. 234 (Свеска примљених и послатих телеграма Г.С. НОВ и ПО Македоније.

на Караорману, па да штаб бригаде тражи радио-везом накнадна објашњења.

О том наређењу Мита Милковић, члан Обласног комитета КПЈ, 26. јула 1944. писмом је упознао Павла Јовићевића, секретара Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију: да је ситуација у бригади „прилично озбиљна“, да је добио утисак да је посреди „сукоб између другова Темпа и Абаса“ због Абасове, промене плана, а сада морамо ми да испаштамо и уз то још увек да останемо далеко од Косова“. Рекао је да је нови задатак „онако како је формулисан, немогуће извршити, а мора да убеђује своје најбоље другове да треба то да се уради..“¹⁶²⁾

Командант бригаде, Петар Брајовић, написао је тих дана писмо обласном партијском и војном руководству које је потписала и Савка Ковачевић, заменик политичког комесара Прве косовско-метохијске НОУ бригаде. Изнео је ситуацију у којој се налази и бригада и он после промене одлуке о одласку бригаде у Азот и Поречје а не на Карадак, о нерасположењу људства с тим у вези, о борбеној готовости бригаде, па је тражио мишљење и интервенцију обласног руководства НОП-а.¹⁶³⁾

Незадовољство у бригади још више је дошло до изражаја када су се почеле преносити контрадикторне вести о предстојећем покрету бригаде у правцу Азота и Поречја, а не према Љуми и Малесији, како је гласило наређење Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију, ни према Шари и Карадаку, како је првобитно

¹⁶²⁾ Зборник, ТОМ XIX, књ. 1, док. 152.

¹⁶³⁾ „Тежих момената у животу нисам имао. Морам признати да ми је милије да се борим у близини Косова, али кад су интереси борбе у питању, онда ми је драго где год било... Пиање је да ли постоје перспективе за извршење постављеног задатка. Те перспективе не постоје. Бригаде се не стварају без језгра нити за један дан. Даље, војнички уништити дражиновце је немогуће кад нам предстоје непрекидне борбе против бугарског окупатора дражићевци... (два реда су нејасна - прим. аутора). Значи, да ја, анализирајући ситуацију, долазим до закључка да се задатак не може извршити. Можете замислити како ми је тешко нерасположено људство убедити и лагати самог себе. Како ће се све ово завршити, видећемо. Ја ћу урадити све што могу...“

Затим се у писму Петар Брајовић извинио што Главном штабу НОВ и ПО за Косово и Метохију није писао детаљно о људству, наоружању и акцијама, истичући да је због нередовних веза то било отежано.

„Право да вам кажем, са људством сам у војничком погледу задовољан. И борци и руководиоци су на висини. Оспособљени су и теоријски и практично. То се нарочито уочава приликом додира наше бригаде са осталим бригадама. На пример, сада приликом додира са I шиптарском бригадом која је факат солидна, али се не може упоредити са нама. То (су) речи и Хаџи Љеша и Мехмед Ше[х]а. Наравно, да треба да се још много учимо ако желимо да напредујемо“.

На крају писма Петар Брајовић је изнео и своју процену шта би бригада била у стању да уради:

„Чини ми се да би наша бригада на терену Шаре и Кардака направила велику корист. Могла би извршити мобилизацију и створити нове јединице. Жао ми је што закашњавамо у стварању војске Космета. Надам се да ћете ви учинити што сматрате по свим овим стварима“. АВЈЈ, Музеј Приштина, Ф2, 248-249.

био наредио Главни штаб НОВ и ПО Македоније верујући да се косовско-метохијски батаљони већ налазе у Азоту и Поречју.¹⁶⁴⁾

И поред незадовољстава бораца, штаб бригаде је почео у журбане припреме за покрет бригаде према Азоту и Поречју и о томе обавестио Главни штаб НОВ и ПО Македоније, тражећи истовремено и објашњење шта ће послужити као „језгро“ будуће Шесте македонске бригаде пошто у Првој косовско-метохијској НОУ бригади нема Македонаца.¹⁶⁴⁾

Следећом курирском везом штабу бригаде стигао је ново наређење Фадила Хоце команданта Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију, да бригада, заједно са две албанске бригаде, које буде одредио Главни штаб НОВ и ПО Албаније, одмах крене за Косово и Метохију и то преко Слатине, где треба да јој се прикључе те две албанске бригаде и где ће је сачекати Косовско-метохијски партизански батаљон из Малесије.

По овом наређењу Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију штаб бригаде није могао одмах да поступи јер је тих дана био планиран поновни напад на Дебар. Одлуку о новом нападу на Дебар донео је део Главног штаба НОВ и ПО Македоније који се налазио на Караорману и то пошто су Прва македонска и Прва косовско-метохијска НОУ бригада успоставиле чврсте везе са јединицама и штабовима Прве дивизије НОВ Албаније. Било је одлучено да се Дебар нападне 1. августа, тако што ће град заједно напасти Прва македонска и Прва албанска бригада, а Прва косовско-метохијска бригада ће им „штитити леђа“, тј. држати под контролом друм Стругар-Дебар и онемогућити пружање помоћи из Струге немачким јединицама које бране Дебар.

¹⁶⁴⁾ Руси и Словенци који су се налазили у саставу Прве косовско-метохијске НОУ бригаде отворено су се супротстављали одласку бригаде у Азот и Поречје и њеном покрету према Косову и Метохији.

То су прво осетили у „Руској чети“, код Руса-Црвеноармејаца, којима је борба у Дебру, после претходног боравка у грчким партизанима, била прва већа борба у којој су имали и веће губитке. Руководство чете затражило је да се борци те чете врате у Грчку, да не учествују више у борбама, а из чете је већ дезертирало 22 бивша црвеноармејаца.

У нешто друкчијем облику, појавили су се и захтеви у „Словеначкој чети“. Борци из те чете, који су се иначе истицали храброшћу и дисциплином, били су против било каквог покрета према северу, тражили су да се прво врате у Грчку, а онда бродовима уз помоћ савезника, пребаце у ослобођене крајеве, ближе Истри, свом родном крају, јер би тамо, како су говорили, били кориснији за народноослободилачки покрет.

И код бораца са Косова и Метохије дошао је до још већег изражаја отпор према одлуци да ипак морају ићи у Азот и Поречје. Сматрали су да треба одмах да крену на Косово и Метохију, како им је било обећано и како је наредио Главни штаб НОВ и ПО за Косово и Метохију.

Иако су знали да ће им на Косову и Метохији (па и на путу до те области) бити теже, веровали су да ће се бригада и на том путу и на самом Косову и Метохији поунити новим борцима и тако избећи даље десетковање. Борци су још начули (о томе се већ и говорило) да ће из таквог састава бригаде морати да се одвоје и кадрови за ону нову бригаду која треба да се формира у Азоту и Поречју.

¹⁶⁵¹⁾ АВИИ - рег. бр. I—1/13, кут. 1366 и рег. бр. 20-1, кут. 234 (Свеска примљених и послатих телеграма Главног штаба НОВ и ПО Македоније).

После напада на Дебар, који је био извршен 9. јула, немачка команда започела је офанзивне операције, предвиђене другим делом операције „Соколово око”,¹⁶⁶⁾ која је имала за циљ да уништи јединице НОВ и ПОЈ - Прву македонску и Прву косовско-метохијску НОУ бригаду и НОВ Албаније у рејону Дебра и Пишкопеје.

Наставак операције „Соколово око” указивао је да немачка команда по сваку цену настоји да задржи Дебар, што је и било у складу са претходним немачким плановима и наређењима, тј. с обзиром на недовољне оружане снаге на подручју које је држала Друга немачка оклопна армија (између осталог, обухватала је и западну Македонију, Албанију и Косово), да се што боље обезбеђују путеви, односно важни саобраћајни објекти и упоришта. Једно од таквих немачких упоришта у плановима команде Друге оклопне армије био је и Дебар.^{1 7)}

У почетку другог дела операције „Соколово око”, којом је у целини руководила команда немачког 21. брдског армијског корпуса, биле су ограничене на два сектора.

На јужном сектору („јужна група”) дејствовала су два ојачана батаљона из 297 пешадијске дивизије, који су припадали 524 пуку, део пука „Бранденбург” - други албански жандармеријски патролни батаљон, „Националне банде” (албанске квислиншке формације као што су „балисти”, „вулнетари” и др.), којима је командовао штаб 297. пешадијске дивизије. На северном сектору („северна група”) ојачани батаљон из СС дивизије Скендербег, појачана чета и вод пољских хаубица и „Националне банде” којима командује штаб СС дивизије Скендербег.

Према предвиђеном плану, на јужном сектору група је требало прво да „очисти” рејон око Дебра и „држањем Дебра” да продире главнином, уз ангажовање „националних банди, широким фронтом према северу. Чим јужна група стигне до висине Пишкопеје, северна група треба да продире изненада из рејона Кукса према југу и поседне запречни положај.

Да би се осигурао моменат изненађења, северна група треба да се пребаци у Кукс тек ноћ пре наступања.

„... Јужна група остаје наступајући по водовима правцем северне линије запречавања. Напред ешелонизираним крилима обеју борбених група треба да се, по могућству, онемогући привремено извлачење непријатеља из долине Дрима према западу и истоку...”

Пошто немачка команда није била потпуно сигурна у крајњи исход борби око Дебра, она је у погледу детаљног распореда времена те операције истакла да зависи „од развоја ситуације око Дебра... Веравт[ниј] покрет јужне групе из Дебра 13. 7. ујутро, северне групе из Кукса 14. 7. ујутру. Трајање операције 10—14 дана.

¹⁶⁶⁾ Зборник, ТОМ XII, књ. 4, док. 90.

¹⁶⁷⁾ Зборник, том XII, књ. 3, док. 140.

Да би се обмануо непријатељ, прошириће се вест да ће јужна група, после чишћења рејона Дебра кренути правцем (запад) за Крују...¹⁶⁸⁾

Ни продужетак немачке операције „Соколово око“ јединице НОВ и ПО Југославије, односно Прва македонска и Прва косовско-метохијска НОУ бригада, нису на време откриле. Оне су се у то време, средином јула 1944, налазиле на Караорману, где су сређивале своје редове, збрињавале рањенике и извлачиле искуства из борбе за Дебар, са немачким и албанским квислиншким јединицама.

Оперативни штаб, који је руководио новим нападима на Дебар, претпостављао је да ће немачком гарнизону у Дебру притећи у помоћ немачке јединице које се налазе у Струги, па је Прва косовско-метохијска НОУ бригада, како је већ речено добила задатак да задржи немачке снаге када крену из Струге према Дебру.

Трећи батаљон те бригаде, којим су командовали Вељко Мирјачић и Предраг Ајтић, заједно са пратећом четом (командир Гојко Меденица, политички комесар Љубо Милатовић), добио је задатак да држи под контролом клисуру од села Глобочица, преко Локова до села Буринец (излаз из клисуре). На том сектору немачке јединице имале су две јаче посаде које су обезбеђивале важан пут који пролази кроз клисуру: једна посада од око 50 до 60 војника налазила се западно од села Локова, на месту Бунари, а друга приближно исте снаге према Глобочици.

Трећем батаљону је било наређено да непримећено запоседне положаје и отвори ватру тек када наиђе немачка колона из Струге према Дебру и то једновремено и на колону и на обе немачке посаде које су се налазиле у бункерима и око бункера. Организована је „двоспратна ватра“.¹⁶⁹⁾

У току ноћи, док је батаљон поседао положаје, један позадинац са терена донео је скицу распореда немачких посада које су обезбеђивале део клисуре кроз који пролази друм Струга-Дебар.

За сваку немачку посаду штаб батаљона одредио је по један минобацач и по два тешка митраљеза, који ће дејствовати на њих и тако спречити немачке војнике да наносе губитке батаљону када отвори ватру на колону.

Напад на Дебар почео је ноћу 1/2. августа. Трећи батаљон Прве косовско-метохијске НОУ бригаде од јутра је чекао наилазак немачке колоне и то под врло тешким условима: на сунцу, скоро без воде, а протицање реке у клисури је само повећало жеђ бораца.

Колона је од Струге наишла око 10 часова. Сачињавали су је камиони са пешадијом, предвођени с два тенка, а као заштита на крају колоне кретао се још један тенк.

Када је чело колоне стигло до излаза клисуре, отворена је ватра на њега па онда на целу колону. Одмах су се огласиле

¹⁶⁸⁾ Зборник, ТОМ XII, књ. 4, док. 90.

¹⁶⁹⁾ Стенограм. Историјска комисија ОК КПС за Косово и Метохију, К/5/1 бр. 35.

немачке посаде. Врло брзо су биле уђуткане: гранате из бацача и митраљеске ватре биле су прецизне, нарочито оне управљене на прву немачку посаду. Ни један војник није остао жив.

Потом су и минобацачи и тешки митраљези могли да се окрену на немачку колону с којом је водио борбу Трећи батаљон.

Немачки војници поскакали су из камиона, један од тенкова се „окренуо“. Од пламена који је изазвала испалена граната пут је „горео“ и тај тенк је ударио у немачки камион. Два немачка камиона била су погођена минобацачком ватром на мосту. Немачки војници су покушали да иду лево уз литицу, а пошто им то није успело скакали су у Дрим, а затим се повукли према Стругу, одакле су и дошли. После двочасовне борбе ови делови немачке 297. пешадијске дивизије били су потпуно разбијени. Ни један немачки војник није се пробио до Дебра.

Борци Прве македонске и Прве албанске НОУ бригаде успели су да ослободе Дебар сем касарни и околних утврђења, па су се повукли. Наређење за напад на Дебар није предвиђало и обавезно заузимање касарни. Јединице које су нападале на град нису располагале оруђима за рушење гломазних зидова касарни и утврђења око њих. После тродневних борби за Дебар, бригаде су се повукле на Караорман, а затим албанска бригада у Албанију. Непријатељ је имао око 150 мртвих, рањених, док су бригаде имале 20 мртвих и око 60 рањених бораца. Поред тога, уништена су 2 немачка тенка и 5 камиона.

Непријатељска офанзива „Фриц“

Прва косовско-метохијска бригада 3. августа 1944. спремала се да пође на Косово и Метохију, али догађаји који су уследили, опет су одложили њен полазак.

Тих дана почела је нова немачка офанзива на Караорман и остале делове ослобођене територије у Дебарцима.

Руковођење новом офанзивом под називом „Фриц“, припало је 297. пешадијској дивизији, под командом команданта 524. гренадирског пука Бургемеистера (Бургемајстер). Ангажоване су снаге: 2. батаљон из 522. гренадирског пука ојачан једном брдском батеријом и 2. батаљон из 524. пука две стрелачке чете и једна брдска батерија; 1. батаљон из 522. пука, 5. батаљон из 524. пука, 4. чета из 297. извиђачког батаљона, као и делови 297. маршевске чете националне групе.^{1/111}

Према плану „Фриц“, употреба ангажованих снага била је овако планирана:

Из рејона с Долгаш (11 км југоисточно од Дебра) ојачани 2/522 гренадирска пука и ојачани 2/524 пук продире према истоку до северних обронка планине Караорман, а одатле се окрећу према југу на села Ржаново, Збачди и Присовани „ради разбијања

¹⁷⁰⁾ Зборник, ТОМ XII, књ. 4, док. 106.

тамошњег бандитског центра". После тога, продиру преко планине Караорман ка истоку, ради претресања рејона западно од села Лактиње „ради проналажења места где непријатељ из ваздуха баца материјал“¹⁷¹⁾

Поред ових јединица, предвиђене су снаге за „затварање“, тј. три запречне линије на којима је требало спречити излазак јединица НОВЈ са слободне територије, у рејону Караорман.

Према западу, с обе стране села Буринец, два батаљона 1/522 и 5/524 према истоку: две чете између Лактиња и Ботуна и према југу националне групе на линији Ботун - Глобочица.

Почетак напада био је предвиђен за 9. август увече.

Међутим, операција „Фриц“ почела је нешто раније. Немачке јединице су, 4. августа, кренуле из Струге планинском косом према селу Локово. Први батаљон Прве косовско-метохијске НОУ бригаде, пошто је добио обавештење да су се немачке јединице концентрисале у селу Глобочица, кренуо је у том правцу. Батаљон се под притиском непријатеља повлачио и до краја дана задржао се у близини села Локово. (рањени су Драгомир Вуковић Чича“, заменик политичког комесара чете и командир чете Душан Шујица) и у току ноћи ушао је у састав бригаде у селу Збажди.

Пошто су неопажено овладали косом изнад села Локово, немачке јединице отвориле су ватру на село Збажди, а нарочито на зграду у којој се налазио штаб бригаде на којој се вијорила бригадна застава. Без губитака, бригада се повукла на Караорман, одакле је 5. августа, према поновљеном наређењу Главног штаба НОВ и ПО Косово и Метохије, које су донели специјални курири, кренули према Пишкопеји, Слатини и Љуми.¹⁷²⁾

На првом застану у селу Гари, штаб бригаде обавестили су сељаци да су немачке јединице два - три сата раније напустили село.

Мало је недостајало па да операција „Фриц“ нанесе тешке губитке НОП-у Македоније. Претражујући терен после повлачења Прве косовско-метохијске НОУ бригаде, делови немачких јединица, потпомогнути великим бројем балиста и других квислиншких формација, изненада су се појавили у близини партизанске болнице у којој се налазило преко 70 тешких рањеника које је обезбеђивала свега један дестина бораца. Непријатељске формације су знале да се болница налази на Караорману и кретале су се испод и изнад места где је било смештена болница. Поједини непријатељски војници долазили су на двадесетак метара далеко од болнице.

Болница је остала три дана одсечена од позадинаца и партизанских јединица, а рањеници су остали без хране. Кад су се Немци и балисти повукли, рад у болници је нормализован, храна дотурана и све се завршило без тежих последица.

¹⁷¹⁾ Исто.

¹⁷²⁾ „Преглед“, Архив П.К. СК Косово, I М. КБ-I, бр. 969.

Прелазак на територију Албаније

Следећег дана, 6. августа, јединице бригаде, пошто су упутиле храну болници која се налазила на Караорману, ушле су у село Галичник, које је добрим делом било попаљено и напуштено. Ту се, бригада снабдела храном и наставила према Пишкочеји и, после краћег задржавања у овој варошици на албанској територији, стигла у село Слатину.

За време боравка у Пишкочеји, једна чета Трећег батаљона присуствовала је сахрани Мустафе Ђинашија, члана Главног штаба НОВ и ПО Албаније који је погинуо у близини Пишкочеје а Предраг Ајтић је, у име бораца бригаде, одржао опроштајни говор.

Према договору, Косовско-метохијски партизански батаљон из Ђаковачке Малесије или курири Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију требало је у Слатини да сачекају бригаду и поведу је даље у Љуму и Малесију. Уместо батаљона или курира, штабу бригаде је саопштено да Главни штаб НОВ и ПО Албаније није још одредио две албанске бригаде које треба заједно са Првом косовско-метохијском бригадом да наставе пут према Косову и Метохији и предато му је писмо које је Чедо Мијовић, заменик политичког комесара партизанског батаљона из Малесије, упутио штабу бригаде у којем обавештава да, батаљон, због других обавеза, није могао да сачека долазак бригаде, која је заkasнила због борби које је водила са немачким јединицама.

У писму које је Чедо Мијовић, по овлашћењу Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију, написао 7. августа у Слатини (два дана пре доласка штаба бригаде у ово село) наведено је да су Обласни комитет КПЈ и Главни штаб НОВ и ПО за Косово и Метохију добили писмо које је упутио Мита Милковић, у којем су цитирани телеграми о одређивању задатка о одласку бригаде за Азот и Поречје.

Пошто је констатовао да се из тог писма може закључити да бригада добија „само наређења" и да се штаб бригаде због тога налази у тешкој ситуацији, што је забринуло руководство на Косову и Метохији, Чедо Мијовић је посебно нагласио да због свега тога „наређење из овог (тј. његовог) писма" треба схватити као „једино меродавно и одмах поступити по њему без икаквог одлагања".

Оно је гласило:

Нека бригада одмах крене на Космет. Правац кретања: Слатина-Ђаковачка Малесија. И у Слатини и у Малесији чекаће курири и водичи. (Ни они нису сачекали бригаду - прим. аутора)

Са бригадом поведите Мита (Милковића) Аљи Лукавца (Драгутина Ђорђевића - прим. аутора) и енглеску мисију.

Данас сте огромно потребни за терен Космета. Други корпус је ослободио Плав, Гусиње као и Чакор. Сви смо сада тамо неопходни.

Паљок (Павле Јовићевић - прим. аутора) се вратио из Црне Горе са овлашћењем од Врховног штаба НОВ и ПОЈ да *Главни штаб Космета у потпуности располаже својим снагама* - укључујући и вас.

Због тога ово наређење (полазак за Космет) сматрајте једино мјеродавно и без одлагања приђите извршењу истог..."¹⁷³⁾

Следило је упутство да се рањеници из бригаде, који се не могу пребацили до Малесије, оставе код I корпуса Народноослободилачке војске Албаније, па ће тежи рањеници бити пребачени у Италију савезничким авионима на лечење, упутства око успостављања радио-везе између Прве косовско-метохијске НОУ бригаде и Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију (која није успостављена ни тада ни касније) и обавештење да се уз то писмо налази и писмо ЦК КПЈ, које је било упућено Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију марта 1944.¹⁷⁴⁾

Тада су немачке и балистичке снаге, спроведећи операцију „Фриц“, кренуле према Пишкопеји и другим деловима албанске територије која се налазила под контролом снага НОВ и ПО Албаније. Штаб албанске дивизије (командант Дали Ндреу и партијски руководиоца Лири Гега, члан Политбироа ЦК КПА) обратио се штабу бригаде са молбом да им један батаљон бригаде помогне у борбама око Пишкопеје.

Штаб бригаде је то прихватио, па је Први батаљон добио задатак да оде у Пишкопеју и пошто се повеже са албанским јединицама да им се пркључи у борби против немачких и балистичких снага које су наступале из правца Дебра.

Овај батаљон посео је положаје на десној обали Црног Дрима, југозападно од Пишкопеје. Извршен је једновремено напад на целом фронту - од реке Дрим до планинског венца Кораб, у правцу Дебра. Први батаљон напао је десном обалом Дрима, ослободио неколико села и примачао се Дебру. Када се Први батаљон нашао пред утврђењем код села Војка, уследило је наређење албанског штаба да се напад прекине. Следећег дана, 20. августа, Први батаљон вратио се у Слатину и прикључио бригади.

Александар Крстевски Јулски и Вангел Чукелевски, који су преузели послове Цветка Узуновског на Караорману, јавили су Главном штабу НОВ и ПО Македоније (7. августа 1944. телеграмом број 34) да је 5. августа увече Прва косовско-метохијска бригада поступила према наређењу Фадила Хоце „и поред нашег настојања да очекује решење Главног штаба Македоније. Јавите нам још овог дана како да поступимо јер су још у близини...”

¹⁷³⁾ Зборник, том XIX, књ. 1, док. 154.

¹⁷⁴⁾ Исто.

Пошто курири Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију нису стигли ни наредних дана, штаб бригаде је донео одлуку и поред супротних сугестија албанских руководилаца, да и без њих бригада сама крене према Љуми и ђаковачкој Малесији.

Док је Прва косовско-метохијска НОУ бригада боравила у Слатини и чекала курире Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију, стигли су специјални курири из базе Главног штаба НОВ и ПО Македоније на Караорману, које је упутио Александар Крстевски Јулски са задатком да пронађу бригаду и да штабу бригаде предају неколико нових телеграма, који су преко радио-станице на Караорману пристигли после одласка Прве косовско-метохијске НОУ бригаде. Светозар Вукмановић Темпо је наредио да се Мита Милковић смени са дужности комесара бригаде (он ту дужност никада није обављао у Првој косовско-метохијској НОУ бригади, комесар бригаде је био Митар Радусиновић - прим. аутора) и да се упути код Темпа, да командант бригаде Петар Брајовић сместа са Првом косовско-метохијском бригадом изврши постављене задатке у Поречју и Азоту¹⁷⁵, и саопштио је да Фадиљ Хоџа није никакав командант Главног штаба НОВ и ПО за Космет, јер је исти распуштен одлуком Врховног штаба.¹⁷⁶

Уз ове телеграме Јулски је додао писмо (које је и лично потписао) следеће садржине:

„По наређењу Главног штаба, новоформирана V прилепска бригада кренула је данас (тј. 4. августа 1944 - прим. аутора) за Азот, повезаће се са Косовском која долази за Поречје...

Немојте продужавати пут. Ово је најновије наређење Г.Ш. док се не разумете (вероватно треба „споразумете“).“

До штаба бригаде у Слатини пристигла су и два нова телеграма Светозара Вукмановића - Темпа.

¹⁷⁵) У коментару Зборника уз овај телеграм - том II, књ. 13, док. 350, под тачком 3, речено је да је штабу Прве косовско-метохијске НОУ бригаде „дан-два раније“ стигло писмено наређење Фадиља Хоџе „којим је у својству команданта Главног штаба НОВ и ПО Косова и Метохије... наређивао да се целокупно људство 1. косовско-метохијске НОУ бригаду најхитније пребаци преко села Слатине у Малесију ђаковачку. Штаб бригаде је тих дана добио и писмо од секретара Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију Павла Јовићевића, који је обавештавао да је Врховни штаб НОВ и ПОЈ дао овлашћење Главном штабу НОВ и ПО Косова и Метохије да потпуно располаже свим својим снагама укључујући ту и 1. косовско-метохијску НОУ бригаду. Стога је пре приспећа овог наређења (наређење које су потписали Светозар Вукмановић Темпо и Михаило Апостолски - прим. аутора), бригада је уместо за Поречје, 5. августа увече пошла ка Малесији ђаковачкој.“

¹⁷⁶) Таква одлука Врховног штаба никад није саопштена Главном штабу НОВ и ПО за Косово и Метохију ни пре нити после овог телеграма Светозара Вукмановића Темпа (телеграм је написан 7. августа 1944). Истраживачи - коментар појединих докумената у Зборнику напомињу да ни у архиви Врховног штаба није до сад таква одлука пронађена и додају да је она саопштена Светозару Вукмановићу вероватно још док је боравио на Вису, јуна 1944. Међутим, додаје један од коментатора, постоји одлука Врховног штаба од 2. септембра 1944. којом је дотадашњи Главни штаб НОВ и ПО за Косово и Метохију преименован у Оперативни штаб НОВ и ПО за Косово и Метохију и стављен под команду Главног штаба НОВ и ПО за Србију.

Петру Брајовићу је поновљено да изврши наређење врховног команданта да крене у Азот и Поречје, „у противном биће позван на одговорност“ и да све руководиоце (војне) и партијске „који се опиру наређењу Врховног штаба одмах стави на партијску ... (истрагу)”¹⁷⁷¹

Огласио се и Главни штаб НОВ и ПО за Косово и Метохију, односно секретар Обласног комитета КПЈ, Павле Јовићевић: он је 17. августа 1944. преко Другог корпуса НОВЈ интервенисао код Врховног штаба НОВ и ПО Југославије, обавештавајући да се Прва косовско-метохијска бригада налази у тешком положају да се штаб бригаде не слаже са задацима који му се постављају, „а људство протестује и прети дезертерством, нарочито Руси и Словенци”.

Командант бригаде Петар Брајовић, који није знао за ову интервенцију Павла Јовићевића, из Слатине, где је бригада чекала на одлуку Главног штаба НОВ и ПО Албаније о одређивању албанских јединица са којима ће Прва косовско-метохијска НОУ бригада кренути преко Љуме за Малесију, као и курире Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију, обратио се још једном Главном штабу НОВ и ПО за Косово и Метохију (26. августа 1944). Поновио је да се бригада од 9. августа налази у Слатини, онако како је тај штаб наредио. Пожалио се на слабе везе које је оставио командант Фадиљ Хоџа и да се и поред „нашег непрекидног напора да се повежемо“ (са Главним штабом НОВ и ПО за Косово и Метохију - прим. аутора) бригада још налази у Слатини.^{177X)}

Истакао је да је бригада у врло тешком положају („јер нема везе са ниједним старијим форумом“) и поновио да је добио „један радиограм од Темпа и то писмом из старе базе (тј. са Караормана-прим. аутора) да наређење Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију не важе јер он (тј. Главни штаб за Космет) не постоји”. Петар Брајовић је закључио: „У оваквој ситуацији нема чекања већ је потребно да бригада иде онде где ће моћи користити.”¹⁷⁴¹

Петар Брајовић Ђуро, командант Прве косовско-метохијске НОУ бригаде, предложио је штабу, односно Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију, следеће:

¹⁷⁷¹ У коментару редакције Зборника, том II, књ. 13, уз докуменат бр. 354 13-тј. овај телеграм Светозара Вукмановића Темпа написао је следеће (стр. 650): „Али пре него што је примио овај налог Светозара Вукмановића у штабу I. косовско-метохијске НОУ бригаде приспело је писмо Чече Мијовића, партијског руководиоца Малесијског партизанског батаљона, који је пренео налог секретару Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију Павла Јовићевића да се обавезно поступи према наредби Фадиља Хоџе. У том Мијовићевом писму, је, поред осталог, наглашено и ово: 'Због тога и сматрајте ову наредбу (Фадиља Хоџе-прим. аутора) као једину важећу и по њој поступите одмах'. Штаб бригаде је поступио у складу са налогом секретара Обласног комитета Јовићевића и са I. косовско-метохијском НОУ бригадом 8. августа приспео у село Слатину...”

¹⁷⁷⁸ Зборник, том I, књ. 19, док. 163.

¹⁷⁹¹ Ни ова реченица, као ни она претходна о непостојању Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију, па ни онда да наређење тог штаба не важе, које се налазе у оригиналу, нису објављене у тексту овог писма које је штампано у Зборнику, том I, књ. 19, док. 163.

„Сматрамо да је неопходно да и ви сви пођете одмах ка нама и сви скупа пођемо ка терену Шара-Карадак. На том терену услед брзе капитулације Бугарске биће неке перспективе. Ако ради неке евентуалности нећете са нама, онда обавезно да дође Пољок (Павле Јовићевић, секретар Об. ком. КПЈ за Косово и Метохију - прим. аутора) да би свршили неки неопходан и хитан посао (Петар Брајовић је имао на уму разјашњавање спора са Светозаром Вукмановићем Темпом као и питања да ли постоји Главни штаб НОВ и ПО за Косово и Метохију, каква је функција Фадила Хоце и др. - прим. аутора)...

Ми сутра одлазимо у Љуму где ћемо вас чекати..."

У „постскриптуму" Мита Милковић, члан ОК КПЈ за Косово и Метохију, поново је писао да је потребно да се штаб бригаде састане са члановима Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију, а нарочито са Павлом Јовићевићем ради дискусије „о неким важним проблемима".¹⁸⁰⁾

Интервенција Миладина Поповића

Како су се директиве које је примио од Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију разликовале од оних које су пристигле у телеграмима које је упутио Светозар Вукмановић Темпо, штаб Прве косовско-метохијске НОУ бригаде обратио се за мишљење како да поступи Миладину Поповићу, ранијем секретару Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију, који се тада налазио у Албанији као инструктор ЦК КПЈ и са којим је имао везу.

Преко штаба Првог корпуса НОВ Албаније, штаб бригаде примио је неколико телеграма од Миладина Поповића.

У првим телеграмима упућеним Мити (Мити Милковићу), Миладин Поповић је износио своје мишљење и мишљење Главног штаба НОВ и ПО Албаније о ситуацији на Косову и Метохији и партизанским снагама из Албаније, које треба да дејствују у правцу Косова и Метохије.¹⁸¹⁾

После тих и других телеграма (они су се односили на покрет према Љуми тј. да Прва косовско-метохијска бригада тамо не креће без већих албанских јединица, на „друга који је дошао код Другог корпуса" и сл.) стигао је и телеграм у којем није било ни речи о

¹⁸⁰⁾ Исто.

¹⁸¹⁾ „Моје је мишљење да се апсолутно мора прећи на сектор Косова. Политичка и војна важност преласка... (изостављене речи у телеграму - вероватно „НОВ и ПО Албаније") је велико без сваке сумње. Треба имати на уму да је албанска војска доста млада и слабо... само је, и задатак и важност велика. Тражићу од Старог (Тита) да ја пођем са дивизијом..."

„Албански Г.Ш. студира ситуацију (ради) преласка Прве дивизије на Косово. Ступили смо у вези са Другим корпусом. Они нешто слично предлажу. О томе си могао чути и у штабу (албанске) дивизије. Јавићу ти о резултату предлога од стране Другог корпуса и мишљење Г.Ш. Албаније".

албанским бригадама које крећу за Косово и Метохију, али који је изменио правац кретања Прве косовско-метохијске НОУ бригаде:

„Добио сам једну депешу од Темпа у којој јавља: Штаб наређује хитно у вези са општом ситуацијом да косовска са Првом македонском бригадом сместа крене за Поречје са задатком прво да (до) првог септембра разбије Дражиновце и формира Шесту бригаду...”

Следећи телеграм Миладина Поповића имао је назнаку „само за Мита”:

„У случају неизвршења задатка Темпо каже: ако се одупру и по трећи пут да изврше овај задатак, у ситуацији која следи хитно испитај одговорне и стрељај руководиоце...”*

Миладин Поповић је, с обзиром на све то, у телеграму саветовао да бригада оде у Поречје, да тамо сачека одлуку Главног штаба НОВ Албаније о датуму када ће две албанске бригаде поћи ка Косову и Метохији, па да онда заједно крену тамо. (Више није помињао да би и он, заједно са албанским снагама, ишао према Косову и Метохији и Другом корпусу НОВ Југославије).

Истовремено, Радио-Лондон је у неколико својих емисија на српскохрватском језику преносио шифровану поруку Светозара Вукмановића Темпа да Ђуро (Петар Брајовић, командант Прве косовско-метохијске НОУ бригаде) са бригадом одмах крене на „терен Планинског”, тј. у Азот и Поречје.

Садржај свих телеграма Светозара Вукмановића Темпа, у којима је критиковао руководство бригаде као и садржај свих телеграма који су били упућивани штабу Прве косовско-метохијске НОУ бригаде, укључујући и оне Миладина Поповића, борци су сазнали уобичајеним путем. Имали су поверења да ће штаб бригаде урадити оно што треба и што је најважније.

Када је преко Миладина Поповића био упознат са последњим телеграмом Светозара Вукмановића Темпа и са саветом Миладина Поповића како да поступи, штаб Прве косовско-метохијске НОУ бригаде хитно је одржао кратко саветовање руководећег кадра у бригади, на којем су биле донете две одлуке: прва, да се измени правац даљег кретања бригаде према Косову и Метохији и одмах упути за Поречје (преко разних радио-станица преносиле су се вести да је ситуација у Бугарској и на територијама у којима се налази бугарска војска повољнија за потпуно разбијање бугарског окупационог режима) и друго, да се обласно војно и партијско руководство упозна са разлозима због којих је штаб бригаде донео одлуку о промени правца вођења бригаде.

Петар Брајовић и Мита Милковић, 28. августа 1944. године, обавестили су Главни штаб НОВ и ПО за Косово и Метохију и Обласни комитет КПЈ о одлуци коју је донео штаб бригаде.

Размена телеграма 1. АК и бригаде.

После констатације о slabим везама између штаба бригаде и Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију и захтева да се утврди одговорност ко је крив што штаб бригаде, за време боравка у Слатини, није добио одговоре на питања које је постављао, у овом писму наведени су сви текстови телеграма које је Светозар Вукмановић Темпо упутио штабу бригаде, а штаб их са закашњењем примао у Слатини преко специјалних курира Главног штаба НОВ и ПО Македоније, као и оних који су добијени од Миладина Поповића. Обласном политиком и војном руководству саопштено је с тим у вези, да је штаб бригаде морао да измени одлуку о правцу кретања бригаде:

„Стога смо ми принуђени да идемо за Пореч а нарочито због промене у држању Бугарске. Може се замислити како нам је све ово врло тешко, али наређење - извршење. Ко старији - ми млађи...“¹⁸²⁾

Уз неколико обавештења (да се „техника“ Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију налази у Слатини, да је у моменту када је писмо писано тек стигао курир од Чеда Мијовића са новом директивом, али да бригада већ тог дана, 28. августа 1944. у 16. часова креће према путу Гостивар - Тетово), у овом писму поновљен је предлог штаба бригаде Главном штабу и Обласном комитету КПЈ за Космет:

„Добро би било кад би (сте) ви сви кренули за Сиринић - где ће се сада сигурно створити слободна територија. Тамо има могућности да се бар некад видимо - наравно под претпоставком ако ко остане жив...“^{III)}

Бригада је, и даље уз извесна али знатно мања гунђања бораца, почела убрзане припреме за полазак у Поречје - онако како је одлучио штаб бригаде.

Сигурно је да је држање, односно расположење штаба бригаде у свакој ситуацији, у оним претходним о којима је већ било речи, као и у овој када је донео дефинитивну одлуку о одласку бригаде у Поречје, увек утицало на држање и расположење бораца али ни штаб бригаде никада није потцењивао [нејрасположење бораца у одређеној ситуацији приликом извршења одређених задатака.

При оцењивању ових неспоразума мора се имати у виду да везе, оне преко радио-станице и оне путем курира, нису добро функционисале, како због објективних околности тако и због субјективних слабости. Спорост тих веза много је допринела да се нека питања у односима између штаба Пре косовско-метохијске НОВ бригаде, са једне и Главног штаба НОВ и ПО Македоније, Главног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију и Светозара Вукмановића Темпа, са друге стране, нису правовремено расчистила, чиме би се сигурно избегле створене комуникације.

¹⁸²⁾ Историјска комисија СКС за Косово, НОБ ФЗ, 655-659.

¹⁸³⁾ Исто.

Може да се говори и о „неодлучности“, „натезању“, „истеривању правде“ па и „несамокритичности“, али се све то није могло односити само на једну страну.

Могу се упућивати и најразличитије критике бригади, да је непотребно губила време у Слатини а њеном штабу што је то дозволио, али би се врло брзо могло доказати да такве критике немају чврсту подлогу: први делови бригаде стигли су у Слатину 8. августа, а напустили је 28. августа 1944. Један батаљон Прве косовско-метохијске НОУ бригаде, на молбу албанских руководиљаца на сектору Пишкопеје, а по одобрењу штаба бригаде, у међувремену се борио са Петом албанском бригадом против Немаца и балиста.¹⁸⁴¹⁾

Могу се правити и претпоставке да је бригада, док је „дангубила“ у Слатини, могла извршити задатак у Азоту и Поречју, који је касније и извршила и да тако пре стигне на Косово у Метохију. Међутим, не могу се изгубити из вида промене до којих је дошло у међувремену (па чак и у тако кратком року од 20 дана у Бугарској, у бугарској војсци, код сељака насилно мобилисаних у четнике, у Поречју, као и код непријатеља који је контролисао територију Полога), које су олакшале бригади да изврши задатак.

У Слатини је, између осталог, сређивано стање у бригади: „Руска чета“ била је расформирана, а преостали борци из те чете распоређени по другим четама. „Словеначка чета“ је и даље остала, али њено људство није било убеђено да треба да иде „на север“ (Словенци су се од Поречја, односно са прилепског фронта, издвојили и нису отишли са бригадом на Косово и Метохију, што им је било одобрено од стране Главног штаба НОВ и ПО Македоније).

Ови „неспоразуми“ на линији Прва косовско-метохијска НОУ бригада - Главни штаб НОВ и ПО Македоније - Светозар Вукмановић Темпо - Главни штаб НОВ и ПО за Косово и Метохију, односно казивања о овим „неспоразумима“, потискују за моменат у други план светле стране из оружаних борби Прве косовско-метохијске НОУ бригаде, али се, истине ради, ни ове „дрне стране“ не могу прећутати.

¹⁸⁴¹⁾ Пстар Брајовић, командант бригаде, у „Кратком дневнику опoерација“ о овим борбама је написао: „Средином августа косовска бригада са V албанском бригадом разбиле (су) немачку офанзиву од Дебра ка Пишкопеји на Корабу, уништавали 200 Немаца и запленивши комору и други ратни материјал“.